

УДК 154.4:351.745.5+158+15.072

АЛЕКСАНДРОВ Д. О.

Національна академія внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ КОНСТРУКТИВНОГО КОМПОНЕНТУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА ОВС

У статті розкриті чинники, які визначають успішність реалізації конструктивного компоненту правоохоронної діяльності. Стаття присвячена актуальній проблемі аналізу особистості правоохоронця у контексті психологічного змісту правоохоронної діяльності, який відображає засади діяльнісного підходу у психології. Метою теоретичного аналізу є з'ясування специфіки співвіднесення діяльнісного та особистісного підходів до вивчення особистості працівника ОВС на засадах психологічного детермінізму.

Ключові слова: детермінізм, особистість, діяльність, працівник органів внутрішніх справ, компоненти правоохоронної діяльності.

Специфічний характер правоохоронної діяльності накладає відбиток на індивідуально-психологічні характеристики особистості фахівця, що й визначає необхідність її наукового дослідження. Потребують розкриття чинники, які визначають успішність реалізації конструктивного компоненту правоохоронної діяльності, оскільки організація психологічного супроводження службової діяльності у сучасних умовах потребує ретельних наукових досліджень самої особистості працівника ОВС на засадах особистісного та діяльнісного підходів у психології.

Проблема дослідження основних компонентів правоохоронної діяльності активно розроблялася починаючи з 70-х років ХХ століття (М. В. Андреев, В. Г. Андросюк, В. Л. Васильєв, А. В. Дулов, В. О. Коновалова, Ю. В. Чуфаровський, Л. І. Казміренко, М. В. Костицький, А. І. Папкін та ін.). Разом із тим, ще недостатньо уваги приділяється комплексному емпіричному дослідженню взаємозв'язків індивідуально-психологічних характеристик працівника ОВС, які визначають успішність реалізації конструктивного компоненту діяльності, з особистісними якостями, що визначають готовність до службової діяльності.

Метою статті є проведення аналізу результатів емпіричного дослідження взаємозв'язків професійно значущих якостей працівника ОВС, що виступають базовим чинником успішної реалізації конструктивного виду правоохоронної діяльності, з провідними особистісними характеристиками, що визначають загальну готовність до умов службової діяльності.

Так, при аналізі системи форм правоохоронної діяльності А. В. Дулов виділяє: пізнавальну, конструктивну, комунікативну, виховну та організаційну. При цьому, – наголошує він, – кожен з цих компонентів загальної структури може вхо-

дити і до психологічної структури інших видів діяльності, при цьому виступати самостійно чи у взаємозв'язку з іншими, або ж взагалі у якості допоміжного компоненту [1, с. 44]. Продовжуючи концепцію А. В. Дулова вітчизняні представники школи юридичної психології (В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Г. О. Юхновець та ін.) пропонують дещо змінений перелік компонентів правоохоронної діяльності, розділивши їх на дві групи: основні та допоміжні. До основних автори відносять: пізнавальну, комунікативну, організаційну та конструктивну діяльність; а до допоміжних – профілактичну та засвідчувальну [2, с. 128]. Відтак, метою нашого емпіричного дослідження став докладний аналіз особистісних детермінант успішної реалізації конструктивної форми правоохоронної діяльності.

Для дослідження цієї проблеми підібрано діагностичний інструментарій та складена батарея методик, зокрема: поліфакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла; тест-опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ) для визначення екстра-, інтроверсії та нейротизму; опитувальник Кокошкарвої для визначення схильності до невротичних розладів; тест Міні-мульти ММРІ для дослідження можливих психологічних аномалій, що виникають унаслідок професійної дезадаптації; методика для виявлення проявів агресії Басса-Дарки; для діагностики комунікативних психологічних установок ми використали відповідну методику В. В. Бойка; для діагностики особливостей стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях використовувалась методика К. Томаса; для діагностики особливостей компонентів інтелектуальної сфери нами використовувалась методика Р. Амтхауера; для діагностики системи Я-образів у структурі соціальних міжособистісних відносин використовувалась тест Т. Лірі; для визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадап-

тації у стресі використовувалась методика «Прогноз»; для діагностики особливостей соціальної адаптації нами використовувався багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ) А. Г. Маклакова-С. В. Чермяніна; для дослідження ставлень до самого себе використовувалась методика дослідження самовідношень (МИС) С. Р. Панталеєва. У дослідженні взяли участь 518 працівників органів внутрішніх справ зі стажем роботи понад три роки.

Розпочинаючи дослідження провідних особистісних детермінант успішної конструктивної діяльності працівника ОВС необхідно, перш за все, визначити, які саме індивідуально-психологічні характеристики доцільно покласти в основу аналізу. Для цього розглянемо компоненти конструктивної діяльності, які визначають її ефективність. Слід зазначити, що конструктивна діяльність актуалізується принаймні у таких аспектах, як: реконструювання подій вчинення злочину аналітичним шляхом, побудова версій та планування доцільних заходів на основі прогнозування. Ці ракурси конструктивної діяльності потребують від працівника ОВС таких розвинутих якостей, як: здібності до абстрагування та абстрактного мислення, здібності до винесення суджень та побудови умовиводів, здібності до узагальнення різномірної інформації, здібності до комбінаторного мислення.

На підставі цього провідними чинниками, відносно котрих будуть досліджуватися психологічні детермінанти ефективної конструктивної діяльності правоохоронця стануть відповідні шкали методики Амтхауера, спрямовані на дослідження означених якостей, а саме:

- А) Шкала 2 (ЗА) – Здібності до абстрагування;
- Б) Шкала 3 (ЗВС) – Здібності до винесення суджень та умовиводів;
- В) Шкала 4 (ЗУ) – Здібності до узагальнення;
- Г) Шкала 7 (КМ) – Комбінаторне мислення.

При цьому, послідовність інтерпретації виявлених взаємозалежностей цих чинників із іншими психологічними детермінантами ефективної конструктивної діяльності працівників ОВС здійснюватиметься нами відповідно до кількості значущих кореляційних зв'язків означених чотирьох провідних чинників.

Перш за все необхідно визначити загальну професійну значущість означених чотирьох провідних детермінант ефективної реалізації конструктивного компонента службової діяльності. Для цього звернемося до результатів математико-статистичного аналізу зв'язків цих чинників із загальним показником готовності до дій у психологічно напружених та екстремальних умовах за методикою «Прогноз». Нами виявлено зворотні

кореляції ого узагальненого показника нервово-психічної стійкості у стресогенних умовах діяльності з показниками КМ (-0,1892), ЗУ (-0,1585) та ЗА (-0,1235). Ці результати підтверджуються також і шкалою нейротизму за методикою Айзенка, яка також продемонструвала взаємообумовленість нервово-психічної стійкості з показниками ЗА (-0,1457) та ЗВС (-0,1129). З цього випливає, що обрані фактори мають визначальне значення в адаптивних характеристиках готовності фахівця до професійної діяльності. А виявлений зв'язок демонструє, що підвищення нервово-психічної стійкості працівника сприяє його продуктивній конструктивній діяльності.

Тепер докладніше зупинимось на аналізі індивідуально-психологічних механізмів ефективної конструктивної діяльності працівника ОВС. Для цього звернемося до результатів математико-статистичного аналізу визначених нами провідних детермінант конструктивної діяльності з показниками поліфакторної методики Кеттелла.

Першочергової значущості, зважаючи на наявність кореляційних зв'язків із обраними нами провідними детермінантами конструктивної діяльності, набуває показник В. Цей показник виявив вагомий зв'язок із усіма чотирма факторами: ЗУ (0,2266), ЗА (0,1546), ЗВС (0,1179) та КМ (0,1007). Це є досить логічний й очікуваний результат, оскільки всі провідні фактори також належать до інтелектуальної сфери особистості. Єдине що привертає увагу послідовність розташування вагомих зв'язків, згідно котрому першочергового значення в інтелектуальному компоненті конструктивної діяльності набуває здатність до узагальнення, потім за значущістю йде здатність до абстрактного мислення, далі – здатність до побудови умовиводів і завершує ієрархію показник комбінаторного мислення. Варто зазначити, що здатність до узагальнення має найбільшу кількість вагомих кореляцій із усіма іншими психологічними характеристиками, а ніж інші три фактори, що вказує на її ключову роль у системі конструктивної діяльності.

Наступний показник за методикою Кеттелла, який виявив найбільшу кількість вагомих кореляційних зв'язків з провідними детермінантами ефективної конструктивної діяльності є показник шкали L. З нею були визначені три позитивні вагомий кореляційні зв'язки із здатністю до ЗВС (0,1504), ЗУ (0,1358) та ЗА (0,1050). Це вказує, що ці три чинники визначають схильність до підозріливості, критичності розуму, несхильності прийняття на віру без належної перевірки будь-яких фактів. Така обережність стає важливою характеристикою конструктивної діяльності співробітника, який має перевіряти будь-яку

значущу інформацію, що надходить до нього з гласних та негласних джерел, відносно чого конструювати подальшу діяльність. Окрім того, конструктивна діяльність полягає й у побудові продуктивної взаємодії, яка також в оперативно-службовій діяльності потребує пильності та критичної оцінки. Саме тому при побудові умовиводів працівник спирається на узагальнення наявної інформації та виявлення найбільш значущих її компонентів шляхом абстрагування, що стає надійною основою організації ефективної конструктивної діяльності.

При аналізі показників, що визначають прояви комунікативності у реалізації конструктивної діяльності, нами виявлені такі дві провідні особливості: по-перше, це вага пряма кореляція показника КМ з показником комунікативності за методикою МЛО-АМ (0,1146), а по-друге – зворотна вага кореляція ЗУ з показником екстраверсії за методикою Айзенка (-0,1245). З цього можна зробити висновок, що провідні детермінанти конструктивної діяльності визначають зниження комунікативної активності правоохоронця. Таким чином, можна вважати, що при реалізації конструктивної діяльності співробітник не схильний проявляти балакучість, зосереджуючись на інтелектуальній діяльності, оскільки як демонструють виявлені кореляційні зв'язки, ефективність інтелектуальних детермінант конструктивної діяльності зростатиме по мірі скорочення комунікативної активності та зосередженні на внутрішньому осмисленні конкретного службового завдання. Окрім того, не завжди доречним є й колективне вирішення завдань конструктивної діяльності, яке потребує інтенсивної комунікації, що досить чітко підтверджується такою характеристикою оперативно-службової діяльності, як відсутність колективної співпраці при вирішенні завдань. Звісно, що така особливість, перш за все, обумовлена необхідністю дотримання конспірації, внаслідок чого у більшості випадків, для успішної реалізації конструктивної діяльності співробітник має зосередитися на самостійному її виконанні.

Як демонструють результати математико-статистичного аналізу комунікативних установок за методикою Бойко, розвинені детермінанти конструктивної діяльності якісно підвищують реалізацію подальшої комунікативної взаємодії, оскільки у своїй більшості визначають зниження проявів деструктивних комунікативних установок у міжособовій взаємодії. Так, зокрема, по мірі розвитку ЗА (-0,1451), ЗВС (-0,1297) та ЗУ (-0,2334), відбувається зниження проявів завуальованої жорстокості по відношенню до людей, у судженнях про них.

Аналогічно й схильність до перенесення негативного особистісного досвіду спілкування з оточуючими також знижується по мірі розвитку цих провідних детермінант продуктивної конструктивної діяльності, що визначається відповідними вагомими кореляційними зв'язками ЗА (-0,1473), ЗВС (-0,1048) та ЗУ (-0,1407). Окрім того, негативна комунікативна установка на не виправдане критиканство зменшується по мірі розвитку ЗВС (-0,2390) та ЗУ (-0,2322). Цими ж факторами визначається і зменшення схильності до прояву відкритої жорстокості відносно об'єктів взаємодії, оскільки наявні також вагомні зворотні кореляційні зв'язки ЗВС (-0,1480) та ЗУ (-0,1666). Зменшення проявів обґрунтованого негативізму у судженнях про об'єкти професійної взаємодії у співробітника визначається зростанням ЗУ (-0,1107).

Як ми бачимо, найбільш значущою характеристикою, що сприяє послабленню негативних комунікативних установок є розвиток, перш за все, здатності до узагальнення, і по-друге – здатності до побудови умовиводів, оскільки саме ці детермінанти ефективної конструктивної діяльності виявили вагомні кореляційні зв'язки з усіма показниками негативних комунікативних установок за методикою Бойко.

При цьому, аналізуючи конкретні форми прояву негативних комунікативних установок, можна дійти висновку, що зниження більшості з них зумовлені цими ж провідними детермінантами ефективної конструктивної діяльності, що вказує на їх значущість й у процесі побудови продуктивної комунікативної взаємодії. Так, зниження категоричності та консерватизму в оцінках об'єктів професійної взаємодії людей у працівника знижується по мірі розвитку ЗА (-0,1455), ЗВС (-0,1856), ЗУ (-0,1066) та КМ (-0,2051). Уміння розуміти індивідуальність об'єктів професійної взаємодії зростає з розвитком у працівника ЗА (-0,2046), ЗУ (-0,2324) та КМ (-0,1196). У свою чергу, зменшення проявів негативних комунікативних установок у контактній взаємодії співробітника з об'єктами професійної діяльності, яке відбувається через невміння пристосовуватися до партнера, визначається розвитком ЗА (-0,2120), ЗВС (-0,1327) та ЗУ (-0,1628). Аналогічна закономірність наявна й у зменшенні невміння приховувати неприємні почуття при зустрічі з некомунікативними якостями об'єкта професійної взаємодії, яка визначається розвитком ЗА (-0,1369), ЗВС (-0,1628) та КМ (-0,1221).

Як бачимо, майже всі провідні детермінанти продуктивної конструктивної діяльності по мірі їх розвитку впливають на зниження проявів негативних комунікативних установок, що є важ-

ливою ознакою їх значущості у побудові продуктивної службової взаємодії.

При аналізі особливостей конструктивної діяльності продуктивної контактної взаємодії особливого значення набуває обрання доцільних стратегій комунікації, особливо в умовах оперативно-службової діяльності, яка насичена конфліктогенними чинниками. Відтак, безсумного значення набувають результати математико-статистичного аналізу зв'язків провідних детермінант конструктивної діяльності з тенденцією до обрання певних стратегій взаємодії за методикою Томаса.

Першою за кількістю вагомих кореляційних зв'язків з провідними детермінантами є стратегія компромісу, яка визначається позитивними кореляціями з ЗА (0,1309), ЗУ (0,1384) та КМ (0,1495). З цього випливає, що у процесі реалізації конструктивної діяльності з організації ефективної комунікації ці провідні характеристики визначають обрання стилю компромісу, як ситуативного часткового подолання наявних протиріч шляхом виважених тактичних поступок заради досягнення значущої мети.

Наступною за кількістю вагомих кореляцій є стратегія співробітництва, зумовлена розвитком ЗА (0,1669) та ЗВС (0,1254), тобто якщо недостатня можливість реалізації здібностей до узагальнення через певні об'єктивні причини, до яких може належати навіть недолік значущої інформації, працівник у конструктивній діяльності організації продуктивної взаємодії спирається на умовиводи, засновані на абстрагуванні у ракурсі певної ситуації та власного досвіду, на основі чого звертається до створення ілюзії співробітництва заради досягнення поставленої мети.

Цікавою є ілюстрація зв'язків провідних детермінант конструктивної діяльності з готовністю реалізації певних форм агресії, як інструменту розв'язання окремих службових завдань за методикою Басса-Дарки. Так, за найбільшою кількістю позитивних вагомих кореляційних взаємозв'язків, у разі обрання стратегії суперництва, співробітник, по мірі розвитку ЗУ (0,2113), ЗА (0,1414) та ЗВС (0,1787), демонструє готовність до застосування фізичної агресії. Це найчастіше відбувається у крайніх формах протистояння, коли є єдиним способом подолання протидії з боку злочинного елемента, що й виправдовує таку агресію при реалізації конструктивної діяльності у ситуаціях екстремального характеру.

Аналогічно їй відбувається певне зростання проявів негативізму по мірі розвитку ЗУ (0,1921) та ЗВС (0,1364), що визначає загальне принципове непримиренне ставлення до представників кримінального середовища. Однак, за умови від-

сутності екстремальних ситуацій фізичного протистояння зі злочинцями, співробітник при здійсненні конструктивної діяльності, завдяки розвитку тієї ж ЗВС, схильний використовувати вербальні (0,1505) чи опосередковані форми подолання протидії (0,1328).

Варто також зазначити, що схильність правоохоронця до обрання стратегії пристосування взагалі зменшується по мірі розвитку ЗА (-0,1909), ЗВС (-0,2476), ЗУ (-0,1152) та КМ (-0,2050). Це вказує на недоцільність обрання цієї стратегії при організації ефективної конструктивної діяльності продуктивної комунікативної взаємодії.

Виходячи з зазначених особливостей побудови конструктивної діяльності професійної взаємодії, необхідно дослідити специфіку закономірностей взаємозв'язку провідних детермінант із характеристиками міжособистісних відносин за методикою Лірі.

За результатами проведеного дослідження нами виявлено особливості Я-реального образу. На першому місці, виходячи з підкріплення вагомими кореляційними зв'язками з двома провідними чинниками, показник егоцентризму. Він має дві зворотні вагомні кореляції зі ЗУ (-0,1506) та ЗВС (-0,1024). Можна вважати, що ці детермінанти визначають внутрішню готовність до відмови від власних бажань на користь інтересів справи.

Наступною за вагою виявлених кореляційних взаємозалежностей показник агресивності Я-реального образу співробітника, який хоч і визначається єдиним зв'язком із ЗУ, проте він також є досить значущим (-0,1560). Це є досить закономірним, оскільки агресія супроводжується досить насиченим емоційним фоном, що перешкоджає якісній конструктивній діяльності, яка потребує аналітичності та структурованості мислення.

По мірі ж розвитку такої провідної детермінанти, як ЗА, спостерігається динаміка зростання показників альтруїзму Я-реального образу правоохоронця. Позитивний кореляційний взаємозв'язок між цими показниками (0,1143) вказує, що розвиток здібностей до абстрагування сприяє більш альтруїстичним поглядам працівника, зростанню його відповідального ставлення до людей, проявів розуміння та емпатії.

З іншого боку, варто зазначити, що альтруїстичність має суто об'єктивно зумовлений характер, бо вона не підмінюється тотальною дружністю. На це вказує вагома кореляція між ЗВС та проявами дружності (-0,1109), тобто можна констатувати, що працівник по мірі розвитку здібностей до побудови умовиводів чітко розмежує особистісні суб'єктивні ставлення та необхідність дотримання принципу об'єктивності.

Так само й інша крайність, у вигляді тотальної підозріливості, має тенденцію до зниження по мірі розвитку ЗУ, на що вказує зворотня вага кореляція (-0,1088). У контексті цього показовими є зв'язки провідних детермінант конструктивної діяльності з показниками підозріливості, і, як наслідок, образливості за методикою Басса-Дарки. Обидва ці показники мають тенденцію до зниження, оскільки визначаються вагомими зворотніми кореляційними зв'язками, зокрема по мірі розвитку ЗВС (-0,1505) та КМ (-0,1093) зменшуються прояви підозріливості. Так само й образливість, як форма непродуктивної захисної реакції зменшується по мірі розвитку КМ (-0,1167), яке сприяє більш об'єктивному співвіднесенню фактів та обранню адекватних й об'єктивних заходів реалізації конструктивної діяльності.

Тепер наведемо результати математико-статистичного аналізу взаємозалежностей провідних детермінант ефективної конструктивної діяльності та проявів внутрішньої самооцінки за методикою МДС (МИС), які й впливають на рівень упевненої реалізації співробітником цього напрямку оперативно-службової діяльності. Найбільша кількість вагомих кореляційних зв'язків між усіма провідними детермінантами конструктивної діяльності спостерігається з показником самоцінності. Так, вагомі позитивні взаємозв'язки КМ (0,3029), ЗУ (0,1861) ЗА (0,1736) та ЗВС (0,1391) визначають зростання усвідомлення власної цінності як професіонала, що підтверджує вищезазначені закономірності динаміки бажаного Я-образу по мірі зростання професійного досвіду. Працівник починає усвідомлювати

власний потенціал і це надає впевненості у реалізації тієї ж самої конструктивної діяльності. Наслідком цього стає потреба й у позиціонуванні власного усвідомленого професіоналізму в очах оточення, що визначає зростання демонстрованого самовідношення по мірі розвитку ЗУ (0,2003), КМ (0,1516) та ЗА (0,1362). Це спонукає правоохоронця до більш рішучих форм реалізації та впровадження конструктивної діяльності при виконанні ним службових завдань, що є формою професійного самоствердження.

Підводячи підсумок, на основі узагальнення одержаних результатів, можна зробити висновки щодо провідних детермінант зростання конструктивного потенціалу правоохоронця. Зокрема на ефективність конструктивної діяльності правоохоронця безпосередньо впливає рівень зростання нервово-психічної стійкості, стриманості комунікативних проявів та збільшення продуктивної напористості. При цьому напористість проявляється у зростанні сміливості професійної агресивності при зниженні ворожості. У міжособистісній взаємодії значення набуває гнучкість, сторожкість, практичність, мобілізованість та конформність. Комунікативні здібності, хоча й мають стриманий прояв, сприяють усуненню негативних комунікативних установок завдяки гнучкості та мобілізованості.

Список використаних джерел

1. Дулов А. В. Судебная психология: учебное пособие / А. В. Дулов — [2-е изд., испр. и доп.] — Минск : Вышэйш. шк., 1975. — 464 с.
2. Юридична психологія: підруч. для вузів / Д. О. Александров [та ін.]; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. — К. : КНТ, 2007. — 360 с.

АЛЕКСАНДРОВ Д. А.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДЕТЕРМИНАНТ КОНСТРУКТИВНОГО КОМПОНЕНТА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКА ОВД

В статье раскрыты факторы, определяющие успешность реализации конструктивного компонента правоохранительной деятельности. Статья посвящена актуальной проблеме анализа личности сотрудника органов внутренних дел в контексте психологического содержания правоохранительной деятельности, который отражает принципы деятельностного подхода психологии. Целью теоретического анализа является выяснение специфики соотношения деятельностного и личностного подходов к изучению личности сотрудника ОВД на основе психологического детерминизма.

Ключевые слова: детерминизм, личность, деятельность, сотрудник органов внутренних дел, компоненты правоохранительной деятельности.

ALEKSANDROV D. O.

RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE CONSTRUCTIVE COMPONENT OF EMPLOYEE OF THE INTERIOR

The article reveals the factors that determine the success of the constructive component of law enforcement. The article is devoted to the analysis of the actual problem in the context of the personality of employee of the Interior psychological content of Law Enforcement that reflects the principles of the activity approach psychology. The purpose of the theoretical analysis is to identify the specific correlation of activity and personal approaches of personality of employee of the Interior on the basis of psychological determinism.

Keywords: determinism, personality, activity, employee of the Interior, components of law enforcement.

Стаття надійшла до редколегії 07. 09. 2013 року.